

Caroline Nevejan

Boekmanlezing 2019

Ruimte

Blijft er, nu de stad verdicht en steeds meer mensen aantrekt, nog voldoende vrije ruimte voor experimenten in de stad? Wat zijn de consequenties als steeds meer van deze vrije ruimte verdwijnt? De Boekmanstichting vroeg mij hierop te reflecteren en daarbij de inzichten te betrekken die ik in de verschillende fasen van mijn leven heb opgedaan.

Soms realiseer ik me hoe bijzonder het is dat ik onderdeel ben van de zogenaamde ‘lost generation’. Op mijn lagere en middelbare school in Utrecht in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw hadden we iedere week muziekles, gymnastiek en handenarbeid en was de lokale muziekschool een bron van inspiratie voor vele kinderen in de stad. Wij groeiden op met weinig tot geen televisie, geen internet, geen mobiele telefoon, geen games en ‘je vervelen’ was heel normaal. In diezelfde tijd ontstond de cultuur van de jaren zestig met haar popmuziek, hippies en nieuwe ideeën, er was een energiecrisis, de Koude Oorlog woedde voort en het IJzeren Gordijn was hard. Er waren geen banen en er waren zelfs geen verwachtingen meer van ons. In Parijs, in Berlijn, in Londen, in Amsterdam en in vele andere Europese steden ontstond een jeugd die geen ideologische verhalen meer wilde horen en letterlijk ruimte ging maken om nieuwe manieren van samenleven en samenwerken uit te proberen. Onder andere door gebouwen te kraken die leegstonden vanwege speculatiepraktijken, werden vele vrije ruimtes veroverd. In Amsterdam, waar de kraakbeweging in verschillende buurten op veel sympathie van de bewoners kon rekenen, waren op een gegeven moment begin jaren tachtig meer dan duizend kraakpanden.

Ik leefde in die jaren in de Nieuwmarktbuurt, één van de oudste buurten van Amsterdam. In de Tweede Wereldoorlog zijn vele joodse mensen uit deze buurt vermoord. In de jaren vijftig en zestig was de Zeedijk, uitkomend op de Nieuwmarkt, het thuis van de ‘dijkers’ die zich afzetten tegen de ‘pleiners’ op het Leidseplein. In de jaren zeventig was er groot en succesvol verzet gepleegd tegen het plan om de Wibautstraat door te trekken tot aan het Centraal Station over het tracé van de eerste metro die toen werd aangelegd. Toen ik eind jaren zeventig arriveerde, ontdekte ik een veerkrachtige buurt vol trauma, humor en alertheid met daarin als vanzelfsprekend ook vele kraakpanden. In woongroepen met gemeenschappelijke ruimtes, keukens en gedeeld gereedschap, werd van alles duurzaam zelf gemaakt, vaak met sloophout en andere gevonden materialen. Er werd gezond gekookt en op het zuurdesembrood werd echte boter gesmeerd. Zo ontstonden er een cultuur en een esthetiek met leren jassen en zwarte broeken,

‘eerlijke’ materialen als hout en staal, poëtische gedichten en harde muziek. Ook het ‘wij’ ontstond pas op het moment dat wij dingen samen aan het doen waren. We knapten huizen op, begonnen winkels en bedrijven, kindercreches en scholen, we maakten muziek, kranten en tentoonstellingen. ‘Wij’ waren ontwerpers zonder een andere intentie dan te maken wat we wilden, en dit te verdedigen. We deden dit met een beroep op ‘eigen’ ruimte, ‘eigen’ media, ‘eigen’ scholen, winkels et cetera. Het ging niet om eigen-dom, maar om ‘eigen zijn’. Mijn ervaring van vrije ruimte is bepaald door dit gevoel van ‘wij’ en van ‘eigen zijn’.

Was het vrije ruimte die we maakten? Waren het experimenten die we deden? Terugkijkend zou je dat misschien kunnen zeggen, maar toen voelde het zeker niet zo. Het was destijds de enige weg vooruit. Het was ruimte die we veroverden, die niet van tevoren was bepaald, het was ruimte die ontstond omdat wij hem hadden gemaakt en bereid waren ervoor te vechten. Vrije ruimte is geen lege ruimte, maar wordt gemaakt met vallen en opstaan, elke dag weer. Vrije ruimte beweegt zich op het scherp van de snede, waarin nieuwe perspectieven ontstaan.

De confrontatie kon niet uitblijven. Door grote ontruiming, en de rellen die daardoor ontstonden, werd de sfeer in verschillende steden van Europa steeds grimmiger. De speculanten werden steeds bozer en de krakers verdedigden steeds harder. In het Amsterdam van midden jaren tachtig keerde het tij. Na een aantal heftige confrontaties bij ontruiming heeft de gemeente het gesprek gezocht, met als gevolg dat bewoners van kraakpanden konden gaan onderhandelen over legalisatie en aankoop door de gemeente. Deze legalisatie enerzijds

Vrije ruimte beweegt zich op het scherp van de snede, waarin nieuwe perspectieven ontstaan

en de radicalisering anderzijds veroorzaakten dat het 'wij' werd verscheurd. Softies en hardliners kwamen tegenover elkaar te staan. Door-geschoten argumenten over politieke identiteit leidden tot veroordeling van mensen vanwege hun persoonlijke leven. Elke veiligheid was weg, het 'wij' veranderde in een 'zij' tegenover een ander 'zij', stemmingmakerij zette de toon en zelfs redelijkheid werd verdacht. Zo kon je persoonlijk worden verguisd omdat je bijvoorbeeld studeerde of werkte, of omdat je een vriendje had in plaats van een vriendin. Of uit je gemeenschappelijk huis worden gezet omdat je zwanger was, omdat de andere bewoners kinderen 'niet vonden passen'. Door dit soort zaken keerde ik 'de beweging' de rug toe en zocht ik mijn vrijheid in bestaande structuren die zijn geworteld in het recht, in redelijkheid en in cultuur.

De vrije ruimte die ik hierboven beschrijf zou nu een *commons* worden genoemd. Dit begrip refereert aan de gemeenschappelijke grond waar vroeger het vee samen graasde, de zogenaamde meent, waar ook het woord 'gemeente' van is afgeleid. *Commons* wordt internationaal vaak gebruikt om een gemeenschappelijke 'eigen' en 'vrije' ruimte aan te duiden en vaak wordt hierover gesproken alsof deze voor altijd zal bestaan. De bloeitijd van mijn *commons* duurde echter maar een jaar of vier. In mijn buurt, de Nieuwmarktbuurt, bestond deze daarvoor al een jaar of vijf en als ik ook alle legalisaties, verbouwingen en andere gemeenschappelijke activiteiten die wij als groep deden, meereken, dan duurde onze *commons* toch wel een jaar of tien. Er zijn nu verschillende woongroepen, woonstraten en 'eigen' woningbouwverenigingen die inmiddels meer dan bijna veertig jaar bestaan. Dat is mede mogelijk omdat zij hun vrije ruimte intern en extern hebben beschermd.

In Nederland hebben we verschillende rechtsvormen die het mogelijk maken dat mensen samen zeggenschap hebben en verantwoordelijk zijn voor wat men samen doet. De stichting, de vereniging, de maatschap, de coöperatie en de vof (vennootschap onder firma): alle maken op verschillende manieren gelijkwaardige samenwerking mogelijk. Voorbij klassieke vormen van eigendom en zeggenschap, noemen we het werk van deze rechtspersonen zelden vrije ruimte terwijl feitelijk, door zo'n rechtsvorm, een specifieke

vrije ruimte kan worden beschermd en vormgegeven. Er is een proces afgesproken waarin bepaald is hoe macht kan worden uitgeoefend en hoe deze verantwoording aflegt aan anderen. Nederland kent duizenden verenigingen en stichtingen die vrije ruimtes maken en waar mensen op basis van gelijkwaardigheid met elkaar samen dingen doen in sportclubs, natuurverenigingen, theaterfestivals, concertpodia en meer.

Maar ook bewegen we nu allemaal veel sneller, vestigen sommige mensen zich maar voor korte tijd in een buurt, moeten veel mensen forensen naar werk, zijn we druk met onze online aanwezigheid. Wie heeft en neemt de tijd om bij te dragen aan de buurt? Neem bijvoorbeeld voetbalverenigingen: er zijn amper nog ouders te vinden die naar de uitwedstrijden willen rijden. Hoe krijgt een buurt een goede sfeer als mensen niet bereid zijn om zich met dergelijke tijdrovende en complexe vormen van samenwerken te engageren? Daarbij zijn er ook mensen die niet weerbaar genoeg zijn om mee te doen. In de ene levensfase kan het fijn zijn om deel te nemen aan gemeenschappelijke activiteiten, en op een ander moment juist niet.

Behalve dat een vrije ruimte veiligheid en rechtvaardigheid nodig heeft, blijkt dat het ook van groot belang is dat haar grenzen open zijn, dat diverse mensen kunnen deelnemen en dat mensen ook kunnen besluiten niet mee te doen of niet aanwezig te zijn. Een vrije ruimte heeft structuren nodig die het samen zijn organiseren op een transparante wijze, waardoor machtsvorming zichtbaar wordt en ook nieuwe mensen hun weg kunnen vinden. De vrije ruimte waarin mensen kunnen kiezen om iets samen te doen, is groot in Nederland. Hoe behoudt die ruimte echter haar kwaliteit op het scherp van de snede? Hoe wordt zij onmisbaar, onvervangbaar en onvermijdelijk?

Ruimte voelen

In de esthetiek van het dagelijkse leven beïnvloeden kunst en cultuur diepgaand hoe wij ruimte, en anderen in die ruimte, ervaren. Als we minder ruimte hebben, kunnen we deze als groter ervaren door muziek. Als we niet gezien worden, kan mode ons zichtbaar maken. Een film kan laten zien wat eerder niet is gehoord. Cultuur in brede zin, en kunst meer specifiek, →

bieden verbeelding, en door deze te manifesteren wordt de ruimte groter en groter, ontstaan underground en subcultuur, kondigen emancipatie en bevrijding zich aan: kortom, er wordt vrije ruimte gemaakt.

Eind jaren tachtig ben ik in Paradiso gaan werken. Deze voormalige kerk is eind jaren zestig gekraakt, werd later een jongerencentrum en is vanaf begin jaren tachtig een groot, toonaangevend podium voor met name popmuziek in Amsterdam. In Paradiso ontmoet je als programmamaker de bezoekers. Je ruikt ze, ze botsen tegen je aan, ze lopen blij of boos de zaal uit. Paradiso als ruimte is fysiek een mysterie. Als je alleen in de grote zaal staat kan dat zeer intiem zijn en als je met 1500 mensen binnen bent, lijkt het gebouw heel groot. Bij ieder van deze momenten maakt de muziek die speelt of de woorden die klinken, alle verschil in de beleving van de ruimte.

Bezoekers realiseren zich vaak niet dat Paradiso een volcontinubedrijf is, met een keiharde organisatiestructuur waarin vervolgens bijna alles wat mensen bedenken mogelijk is. Paradiso is inmiddels meer dan vijftig jaar in staat gebleken zich op het scherp van de snede te manifesteren en dat komt denk ik mede door deze harde organisatiestructuur. Tot op de dag van vandaag wordt er iedere week samen gereflecteerd op programma en productie. Wat ging goed en wat niet? Er zijn strenge regels voor hoe personeel met elkaar omgaat. De strakke structuur maakte de vrije ruimte mogelijk omdat deze bepaalde waarden vertegenwoordigt die de vrije ruimte beschermen. In mijn tijd werd er iedere dag gesproken over kwaliteit, experiment, nieuwsgierigheid naar nieuwe onderstromen, over risico nemen en fouten mogen maken. Anders dan nu vaak gebeurt, was het in Paradiso, als we het niet eens waren, een goede reden om iets wel te doen en uit te proberen.

In Paradiso tijdens de Galactic Hacker Party, het Seropositive Ball, de Next 5 Minutes (N5M), Press Now, Decolonization of the Imagination, de antiapartheidmanifestaties en vele andere programma's, was de bijdrage van kunstenaars cruciaal in de assemblage van 'tijdelijke vrije ruimte' die wij orkestreerden in de Grote Zaal van Paradiso. Met extreme environments als decor, bijvoorbeeld met duizenden kranten bij

Press Now of vele oude televisies bij N5M, met grote installaties van kunstenaars, met wetenschappers die hun nek uitstaken, met activisten en andere geëngageerde mensen die zich lieten zien, hebben deze gebeurtenissen uit eind jaren tachtig en begin jaren negentig soms jaren later nog verschil gemaakt.

Voortbouwend op de ervaring van de bijdrage van kunstenaars aan wat wij destijds 'Public Research' noemden in Paradiso, was de bijdrage van kunstenaars in het formuleren van de grondgedachte van Waag Society, waarvan ik *co-founder* en directeur was, essentieel. Dit onafhankelijke medialab opereert op het grensgebied tussen kunst, wetenschap en maatschappij en focust op technologie als instrument van sociale verandering. Ook in mijn latere werk bij de Hogeschool van Amsterdam, bij de UvA en de VU en bij TU Delft, altijd weer is de samenwerking met kunstenaars van doorslaggevende betekenis in mijn onderzoek. Soms door autonoom werk te maken en de reflectie op dit werk te delen met de anderen in het onderzoeksteam, soms door kennis en ervaring te delen, soms door het formuleren van een specifiek perspectief.

Als onderzoeker werk ik tot op de dag van vandaag regelmatig met kunstenaars samen. Inmiddels maak ik onderscheid tussen onderzoek voor de kunst, met de kunst, in de kunst en door de kunst. Onderzoek 'voor de kunst' gaat bijvoorbeeld over technologieontwikkeling waardoor kunstenaars nieuwe media kunnen gebruiken. Onderzoek 'met de kunst' gaat over onderzoek waaraan ook een kunstenaar een bijdrage levert relatief onafhankelijk van andere bijdragen. Onderzoek 'in de kunst' is het onderzoek dat kunstenaars doen om het proces van kunst maken of de discipline van een bepaalde

De samenwerking met kunstenaars is altijd weer van doorslaggevende betekenis in mijn onderzoek

kunst verder te brengen. Onderzoek ‘door de kunst’, en dat is waar ik mij voornamelijk mee engageer, is inter- of transdisciplinair onderzoek waaraan kunstenaars een essentiële bijdrage leveren dankzij de specifieke kennis, methodologie en intuïtie van de kunstenaar. In mijn onderzoek *Witnessing You* in 2012, naar hoe wij getuige zijn van elkaar en hoe we met elkaar over waarheid en vertrouwen onderhandelen, was de bijdrage van de dertien kunstenaars essentieel – naast de bijdragen van elf academici en 22 ontwerpers – voor hoe ik het model om vertrouwen te kunnen meten kon ontwikkelen. In mijn huidige onderzoek naar ritmes in de stad, zijn de inzichten die ontstaan in de samenwerking met Sirishkumar Manji doorslaggevend. Sirish speelt tabla en is een ware meester op deze Indiase drum. Tabla kent 109 soorten ritmes die zijn gebaseerd op bewegingen in de natuur. Ik hoop deze ritmes ook in de stad te gaan herkennen.

Een belangrijk gegeven in het vormgeven van interdisciplinaire teams is ‘the cooking is in the people’. De juiste mensen op het juiste moment met de juiste vraag en de juiste methodologie kunnen hemel en aarde bewegen. In interdisciplinaire teams is *incommensurability* een van de grootste issues: het fundamenteel niet delen van kennis waarvan je zeker bent. In vele professionele omgevingen en ook gewoon in je eigen straat is dit een belangrijk fenomeen waar we mee te maken hebben als we met anderen samen iets doen. *Incommensurability* wordt makkelijker hanteerbaar als de mensen die samen iets doen, dezelfde waarden delen of eenzelfde drive hebben. Iedereen wil een veilige straat bijvoorbeeld, of alle deelnemers aan een project vinden schoonheid belangrijk. Ik heb gemerkt dat het van belang is dat mensen een bepaalde culturele gevoeligheid hebben om de *uncomfortability* die hoort bij interdisciplinariteit, te verdragen en productief te kunnen benutten. Deze gevoeligheid maakt het mogelijk een ander te verleiden zich te engageren, nieuwsgierig te zijn en creatief met dit verschil in kennis en kunde om te gaan. Een dergelijke gevoeligheid kan worden gevoed door de omgeving en kan worden geïnspireerd door hoe mensen met elkaar omgaan.

Ik realiseer me dat de culturele gevoeligheid vroeger in mijn buurt vele malen groter was dan nu. Destijds was er veel humor op straat, ook humor die schuurde en uitdaagde, er waren vele kleinere bedrijven die dingen maakten, je had de resources om je heen. Maar het was ook onveiliger en rommeliger en de ratten liepen door de straat.

In mijn wetenschappelijk onderzoek naar hoe vertrouwen ontstaat, blijkt dat de ervaring van emotionele ruimte veel invloed heeft op onze beleving van fysieke ruimte. Met ruzie kan een kasteel te klein zijn en als je verliefd bent, wordt het gedeelde bed als vanzelf een paleis. Hoe iemand zich voelt heeft grote invloed op hoe iemand ruimte ervaart. Als mensen het benauwd hebben, als mensen niet gezien worden, als mensen onderdrukt worden, als mensen geweld wordt aangedaan, dan vernauwt de ruimte zich om hen heen. Doordat je de ruimte om je heen kunt beïnvloeden, soms al door een tafel te verzetten of een roos te planten, verandert het gevoel over die ruimte. Het kunnen handelen in een situatie waarin men zich bevindt, is van levensbelang als het erop aankomt. Het kunnen vormgeven van je eigen omgeving, het kunnen handelen voor en met de mensen om je heen, het kunnen winnen en verliezen en sportief blijven als dit gebeurt, het voeden van respect voor elkaar, voor de natuur, voor de omgeving, maakt een buurt fijn om te leven. Culturele handelingsruimte is van levensbelang voor mensen om zich goed te voelen. Zo ontstaat de diversiteit die een wijk en een stad spannend, interessant en veerkrachtig maakt.

Ruimte verdichten

Ruimte blijkt onderdeel van een werkwoord te zijn: ruimte maken, ruimte voelen, ruimte geven, ruimte verdichten. Gaat ruimte verdichten over dicht maken, voller maken of dichtbij zijn? En nu we een netwerksamenleving zijn geworden, wat is de rol van het digitale in de vrije ruimte die we ervaren? Dertig jaar geleden was de dynamiek van subcultuur naar dominante cultuur, van revolutie en van evolutie anders dan nu. De mogelijkheden om elkaar te vinden en te herkennen zijn veel groter nu. De hardheid van de digitale muren die wereldwijd overal tegelijk aanwezig zijn, bestond nog niet.

Als je hier verdicht, heeft dat effect op de ruimte die elders ontstaat; dat is een kwestie van oorzaak en gevolg. Dit is de logica van causaliteit zoals we die kennen in de natuur. Als je hier dichtbij bent, ben je ergens anders ver vandaan. Door mobiele en internettechnologie kunnen we nu voortdurend 'hier' zijn en zijn we nog maar zelden niet-dichtbij. Door voortdurend te worden geconfronteerd met nieuws van daar, terwijl we er feitelijk ver vandaan zijn, en tegelijkertijd door de ervaring dat ver weg ook dichtbij is, zouden we nu in een tijdperk van ultieme solidariteit kunnen leven.

Niets lijkt echter minder waar. Door de alles-overheersende aanwezigheid van informatie- en communicatietechnologie zijn 'digitale muren' ontstaan die keihard en overal tegelijk zijn en die fundamentele rechten als het recht om te communiceren, het recht om te bewegen en het recht om transacties zonder te worden getrackt en getracet, ondermijnen. Het formaten van ons lichaam en onze geest met behulp van technologie heeft tot gevolg dat onze aanwezigheid via verschillende media elders waarneembaar is, maar dat de ruimte buiten het format steeds zeldzamer is geworden. Surveillancetechnologie neemt alles en iedereen voortdurend de maat met softwareprogramma's die zelf niet transparant zijn. In de ruimte buiten het format van de programmeur van de software die ons waarneemt, is een heel andere creativiteit, improvisatie en alertheid om te overleven in wat je niet kent. De ruimte binnen het format disciplineert ons en geeft tegelijkertijd ook ruimte doordat de verbinding met elders mogelijk is, ondanks dat ons lichaam niet daar kan zijn. In de digitale ruimte van het internet zijn gegevens en reproducties van kunst en cultuur en *digital born* kunstwerken van overal bereikbaar. Met onze geest kunnen we de hele wereld over reizen mits we binnen het format blijven. Gestaat wordt de spanning tussen zij die online binnen het format leven en zij die dat niet doen, steeds groter. Zij die begrijpen en zij die niet begrijpen, zij die kennen en zij die niet kennen, zij die kunnen en zij die niet kunnen, zij die binnen zijn en zij die buiten zijn, zij met toegang en zij zonder.

Data en algoritmen zijn een ruimte geworden waarin nieuwe relaties en betekenissen ontstaan. In deze digitale ruimte is het visualiseren en begrijpelijk maken van data en algoritmes steeds belangrijker. De geesteswetenschappen, de kunsten, de cultuurstudies hebben hier een heel nieuwe toekomst voor de boeg waarvan we de top van de ijsberg nog niet eens hebben gezien. Realtime data bepalen nu al gedrag van mensen in applicaties als TomTom. Hoe betekenissen ontstaan, voor wie en met welke gevolgen hangt steeds meer af van de beelden en de taal die worden gebruikt. Deze digitale systemen met hun specifieke beelden zijn inmiddels onderdeel geworden van bijna alle vitale processen in de stad, in het land, in de wereld. We hebben echter nooit besloten om in minder dan 25 jaar tijd met bijna de gehele mensheid ons informatie- en communicatiegedrag ingrijpend te veranderen. Deze verandering is in hoge mate bepaald door engineers.

In tijden van verdichting enerzijds en digitalisering anderzijds, is de vrije ruimte voor ons lichaam, om te bewegen, om dingen te maken, om samen te zijn, niet vanzelfsprekend meer. Mét Emanuel Boekman, wethouder Kunst en cultuur in de jaren dertig in Amsterdam, ben ik overtuigd van de noodzaak om kunst- en cultuurbeleid een fundamenteel onderdeel te laten zijn van stadsvernieuwing. Tot vijf jaar geleden heb ik mij beziggehouden met cultuurbeleid als kroonlid van de Raad voor Cultuur. De spanning tussen cultuurmaker en kunstenaar, tussen stroomlijnen en ruimte laten is kenmerkend

De spanning tussen cultuurmaker en kunstenaar, tussen stroomlijnen en ruimte laten is kenmerkend voor kunstbeleid

voor kunstbeleid. Met te weinig regulering wordt cultuur uitverkocht, raakt educatie verdrukt en verdwijnt diversiteit. Met te veel regulering verliest de kunstenaar het recht van spreken, en daarmee raakt een samenleving haar intuïtie kwijt.

Ruimte ontwerpen

Kunst en cultuur geven vorm aan veiligheid, rechtvaardigheid en openheid zodat iedereen welkom is en mee kan doen. Om uit de dichte ruimte te breken en ruimte te maken waar die niet wordt verwacht, is de kracht van cultuur van levensbelang. De kracht van de kunstenaar die mensen helpt nieuwsgierig te blijven, alert te zijn en te kunnen smelten. Die stemmen hoorbaar maakt en de gedachten zichtbaar, die de rafelranden koestert waar liefde kan bloeien en vormgeeft aan waar mensen graag samen zijn. In de fysieke ruimte en in de digitale ruimte, de kunstenaar is de hacker van de toekomst.

In mijn onderzoeksgroep Designing Urban Experience werken we aan nieuwe ontwerp-eisen voor stadsontwerp. Met Pinar Sefkatli, Ino Paap, Debra Solomon, Afaina de Jong, Marcel Koeleman en Ayşegül Binali werken we aan issues die met de dag urgenter worden. We onderzoeken hoe het recht van spreken ontstaat voor kinderen en voor mensen die niet gezien en gehoord worden in de wereld van instituties en van het snelle geld. We onderzoeken hoe natuur volwaardig onderdeel is van de stad, en niet als consumptief maar als productief landschap kan worden vormgegeven. We analyseren hoe de ritmes die we delen in de stad ons onderlinge vertrouwen kunnen vergroten. We onderzoeken hoe we fysieke ambachtelijke kennis online kunnen communiceren en hoe esthetische gevoeligheid als capaciteit voor interdisciplinaire samenwerking herkend kan worden.

In het huidige tijdsgewricht verdichten we digitaal en fysiek. Recepten voor ruimte maken anders dan door kunst en cultuur, hebben we niet. Voor beleidsmakers is dit bijzonder ingewikkeld want loslaten, aanpassen, ruimte geven, risico nemen en fouten mogen maken, zitten niet in het DNA van de ambtenaar. Stadsontwikkeling is een ingewikkeld proces waarin vele partners elkaar vaak niet op tijd kunnen vinden. Professionele commissies en directies plannen verschillende onderdelen die straks samen de

buurt gaan veranderen, en die spreken over het algemeen niet met elkaar. Hoewel de GGD weet dat bewegen voor kinderen belangrijk is en Stadsreiniging weet dat een bepaalde plek snel vervuult, zitten zij niet met de stedenbouwers en de architecten aan tafel. Als bewoner weet je vaak al helemaal niet wanneer en door wie het ontwerp van jouw woonomgeving wordt gemaakt of welk bedrijf zich in de buurt wil vestigen. Ik heb bijvoorbeeld als een magische ontwikkeling binnen een paar maanden tientallen Nutella-winkels zien openen in de binnenstad van Amsterdam.

Kunst en cultuur zijn vitaal voor stadsontwikkeling, heb ik hier betoogd. Zij bieden ruimte in tijden van verdichting. Zonder kunst en zonder cultuur kunnen we niet in veiligheid met elkaar leven. De huidige coalitie van Amsterdam heeft de ambitie om meters cultuur te koppelen aan meters woningen in de stad. Daarmee wordt ruimte voor kunst en cultuur gegarandeerd. De vraag is hoe we deze gaan invullen. Maar deze vraag is niet goed gesteld. Het gaat niet om invullen. Voor de gemeente gaat het om garanderen en dan om ruimte laten zodat anderen de vrije ruimte, net als ons dagelijks eten, elke dag weer kunnen maken. En als we dan niet weten hoe we samen kunnen maken, dan is het enige dat helpt de ander te vragen wat hij of zij voelt of denkt of ziet of nodig heeft. Er bestaan geen recepten voor de toekomst. Ze ontstaat, net als vrije ruimte, zonder dat we van tevoren weten hoe. •

Caroline Nevejan is Chief Science Officer bij de gemeente Amsterdam en bijzonder hoogleraar Designing Urban Experience aan de Universiteit van Amsterdam. (www.nevejan.org). Fotografie: Dirk Gillissen

Colofon

Deze publicatie bevat de tekst van de Boekmanlezing 2019 die Caroline Nevejan op 14 juni uitsprak in de Tolhuistuin, Amsterdam

Oplage: 1700 exemplaren

De tekst is een bijlage bij Boekman 119: Ruimte voor kunst en cultuur in de stad, en ook afzonderlijk verkrijgbaar (digitaal en print).

De Boekmanstichting verzamelt en verspreidt kennis en informatie over kunst en cultuur in beleid en praktijk. Het werkterrein omvat het kunst- en cultuurbeleid van de overheden, particuliere financiering van kunst, de sociaaleconomische en juridische aspecten van de kunsten en het kunstenaarsberoep, marketing en sponsoring, culturele organisaties en manifestaties, kunst in relatie tot (nieuwe) media, cultuurbehoud, kunsteducatie, amateurkunst en kunstvakonderwijs.

Zie ook www.boekman.nl

Het tijdschrift Boekman is hét Nederlands forum voor kunst, cultuur en beleid. Het tijdschrift brengt wetenschap, openbaar bestuur, diverse culturele sectoren, kunstenaars en kunstliefhebbers met elkaar in contact.

Boekman is een uitgave van de Boekmanstichting. Het verschijnt vier keer per jaar.

Redactie

Rogier Brom
André Nuchelmans

Eindredactie en correctie
Taalbureau IJ, Amsterdam

Vormgeving
Joseph Plateau, Amsterdam

Druk
Tesink, Zutphen

TRENDS IN KUNST EN CULTUUR

Nummer 119 • Zomer 2019 • 31ste jaargang

**Ruimte voor kunst en
cultuur in de stad**
Spreidingsbeleid Cultuur houdt
binnenstad vitaal Betaalbare werkruimte

BOEKMAN

ISBN 978-90-6850-152-2

www.boekman.nl

€ 15

**Elk kwartaal een thema-
nummer met interviews,
artikelen, analyses en columns
of reportages over de nieuwste
ontwikkelingen in de kunst-
en cultuursector**

**Maak kennis met Boekman
en neem een proefabonnement
voor slechts € 25,- (studenten
€ 17,50)**

Ook verkrijgbaar via de boekhandel